

ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ

5076

и.о.м.и.у.к.о. 80

1959
бр. 1-5

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

1-2

ЈАНУАР—ФЕБРУАР 1959

БЕОГРАД

СТИЛ И ЈЕЗИК ВЕСЕЛИНОВИЋЕВИХ „СЛИКА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА“

Када је, поводом десетогодишњице приповедачког рада Јанка М. Веселиновића, Српска књижевна задруга издала у две свеске избор из његових „Слика из сеоског живота“, Управа СКЗ у своме Предговору пожелела је „писцу ових приповедака да . . . у другом десетогодишњу рада . . . своме роду привреди и још више и још боље“. То је било 1896. А Јован Скерлић у својој студији „Јанко М. Веселиновић“, писаној после Јанкове смрти (1905), констатује с пуним правом: „ . . . главни, најбољи и најважнији део његова рада то су његове *Слике из сеоског живота*“. Наведени податак довољан је да објасни обим овога нашег рада.

Ако се у свакој прилици и не признаје висока уметничка вредност Веселиновићеву делу, готово увек се истиче значај његова језика. На тај значај указано је и с најауторитативнијег места. Проф. А. Белић међу писцима с краја 19 и почетка 20 века у чијем се делу „подударно народни језик са књижевним“ и који су „писали добрим књижевним језиком, развијајући у њему све нове стране“ помиње и Јанка Веселиновића. А Скерлић, пошто је констатовао да код Јанка „неке велике и сложене уметности и нема“, готово непосредно после тога наставља: „У накнаду за то, Веселиновић је мајсторски владао српским језиком, знао га прекрасно и руковао њиме окретно, вешто као мало ко од писаца његова времена. Рођен у крају Србије који се сучељава са Босном и где је становништво највећим делом босанског порекла, где се лепо, мелодично и слатко говори српски, он је још у кући имао прилике да научи језик и да завлада њиме онако као Стјепан Митров Љубиша. Као што је био поносит својим мачванским пореклом, он је тако истицао мачвански говор, хвалећи га мимо остале, мислио и тврдио да се само ту говори српски како треба. И не само да је располагао богатим речником, да је знао масу сељачких речи, понављајући и сувише неке од њих, као оно његово „зорли“ и „презалогајити“, него ниједан наш сеоски приповедач није тако знао народну синтаксу, и нигде се боље не код њега не види епска боја, читкост, јасност и ведрина нашег народног језика. Сељачки говор код њега је савршен, тако веран као да је фонографски хватан, и ако би се та проста и уочљива ствар морала доказивати, требало би навести готово све његове приповетке“.

Можемо рећи да ће и савременом читаоцу уметнички доживљај у Јанкову делу пружити пре свега његов чисти и једри језик. Иако

се, и то прилично често, дешава да Веселиновић не омогућава уметничка задовољства која се траже у композицији, у описима или у психологији, он готово увек такве захтеве штедро испуњава својим језиком. Бројним аутентичним детаљима из мачванског говора Јанко лако изазива радост препознавања. Ти веродостојни детаљи по правилу шире круг уметничких асоцијација.

Јанко је био под јаким утицајем народног уметничког стваралаштва. Он сам каже да је почео писати по угледу на народну књижевност. Има у Јанкову делу велики број примера који показују непосредан утицај народног песništва на његов стил. Такав је случај у овој реченици: „Још се једном поздравише, па појаше хитре коње и окретоше сваки дому своме“ (Самртна чаша). Треба ли указивати на порекло епитета *хийри коњи*? Наведена реченица, сем тога, завршава се чистим десетерцем.

Утицај народне књижевности огледа се и у фактури Јанкових приповедака. Он није умео да да неку високо уметничку композицију приповетке. Али кад пише у духу народног приповедача, Веселиновић је у стању да прикаже ону неопходну атмосферу у којој уствари и настаје и живи народна усмена уметност речи. У приповеци „Сеја“, например, Јанко на крају I главе говори о смрти Симе Секулића. Догађај трагичан за сеоску породицу. Деца остају без родитеља; њихова судбина налази се у рукама Симине сестре Бојане. Прва глава приповетке завршава се сценом Симина умирања. Непосредно после овога Јанко почиње другу главу и то десетерцем сестрине тужбалице: „Симо брате, јабуко од злата!“ Читалац стиче упечатљив утисак да је овде, као што рекосмо, савршено погођена атмосфера која условљава постанак и живот народног уметничког казивања; разуме се, у овом случају тужбалица.

Исправно је Скерлић урадио кад је баба-Бојану упоредио са Пушкиновом њањом Арином Родионовном, иако се упоређење може направити само у овом обиму.

Међутим, ма колико да је био благотворан утицај народне књижевности на Јанка, он није остао и без последица које се не могу сматрати позитивним. Скерлић је утврдио да је код Веселиновића „као и у народној поезији, као и код примитивних књижевности осећање природе слабо развијено“. Доиста се често стиче утисак да у описима природе Јанко показује готово исти степен интелектуалне заинтересованости као и његови сељаци. Само, овом Скерлићеву суду треба ипак дати праву меру. Пре свега, има код Веселиновића приличан број детаља који делују као успео кроки из сеоског пејзажа. Рецимо овај: „Ветрић пирка завело лишће и диже паперје од живине са земље. Сунце сија . . . леп јесењи дан. . .“ (Сеја). А затим, ако и није умео да пружи згуснуте описе природе, то не значи да Јанку није полазило за руком да неким својим описом, схваћеним у ширем смислу, створи реалну атмосферу средине. Напротив, опис прела у приповеци „На прелу“ пун је реализма. Слично је и са описом вашара на почетку приповетке „Самртна чаша“. Уметнички доживљај ствара и опис малог Стојана у истоименој приповеци:

„Јадник! . . . Беше веома слаб створ . . . Главица као песница, обрасла плавом косицом; чело му се чисто наднело над лице; мутне и сузне плаве очице једва шкиљаху испод надувених очних капака; нос му изгледаше као усађен, па се на десну страну мало накривио; уста повелика, из којих провириваху крупни лепои зуби; лица подбула; врата танка, да би га човек — велике шаке — могао обухватити, прсију тесних; ручица сувих; једва кожа држаше кости да се не распу. . .“

Када је реч о описима у ширем смислу, треба указати на чињеницу да се понеки детаљ код Јанка сугерира као успела лирска минијатура. Таква је она слика из приповетке „Сеја“ кад Бојана после бравог погребa размишља како ће извести на пут његову децу:

„Сузе јој грунуше. Она се врати у кућу, приђе Богоју, пребаци руку преко њега, а главу прислони уз његово лице . . .
Мртва тишина. Само зажутело лишће шапуће; само ноћ говори својим тајанственим говором небу и земљи и јеца млада девојка над својим малим братићем . . .“

Овде је потребна само још једна уводна строфа да пружи неопходна обавештења и песма, разломљена у слободном стиху, била би дописана.

Па ипак, управо кад говори о женској лепоти, Јанко пружа читаоцу овакву неугодну лектуру:

„Лепа девојчица . . . Да је поједеш као јабуку. Тек петнаест година, протегљаста, бела као сир, образи као да се ружа на њима расцветала; очи граорке, а трепавице дуге, црне, па гледа испод њих као испод дебела хлада; а обрвице црне, танке, сјајне — не може их никаки молер онаке намолвати; а она пуста коса мека као свила, па се спустиле две витице низ леђа као две гује . . .“ („Девојче“).

Очевидно се, дакле, и поводом Јанкових описа може констатовати да је он противуречан као сваки недовољно изграђен стваралац: готово непосредно после углавном успешних места читалац се сусреће са текстом који једва да се може назвати литературом.

Обично се говори да код Јанка нема психологије. Као што нема вешто спроведене радње, код њега доиста нема ни великих психолошких заплета ни дубоких решења. У овоме смислу има део истине у мишљењу Љ. Недића и А. Г. Матоша. Било би, међутим, погрешно рећи да психологија апсолутно одсуствује из Веселиновићева дела. Животно верни дијалози не би могли бити такви да не пружају јасну слику психологије нашега сеоског човека. Веродостојност дијалогу у Јанкову делу не даје језик само са своје формалне стране, већ и са садржајне. Добар пример за ово јесте приповетка „Момче“ где је Веселиновић управо говором самога Драгана Мишића врло лепо приказао кочоперног, радиног и безазленог сеоског момка. Неопростивом идиосинкразијом инспирисана је Дучићева констатација да је Веселиновић

у овој приповеци сељачку простодушност дотерао „до безизразности и блесавости“. Овакво мрзоволно реаговање Јована Дучића, писца однегованог укуса, доиста је неочекивано.

Јанко је уствари наиван, чак веома наиван у стварању заплета, у драматизовању радње. Он је невешт да пружи сложенију композицију приповетке. Али када пусти личности својих приповедака да оне саме говоре, иако се и ти њихови дијалози воде у оквиру те наивно смишљене радње, они сами за себе пружају верну слику психологије сеоског човека. Само један пример из приповетке „Самртна чаша“. Разговарају два сеоска момка, Милоје и Станко, о Милојевој девојци. На Станково питање да ли је разговарао о свадби са својом девојком, Милоје одговара потврдно. Заинтересован за девојчин одговор, Станко пита Милоја: „Шта вели, славе ти?“ То питање је психолошки верно до највише могуће мере. Живу заинтересованост сеоски човек ће доиста пропатити неке врсте заклетвом као што је ово „славе ти“. У таквим детаљима огледа се Јанково ванредно познавање сељачког менталитета. Има, дабоме, случајева кад овај мајстор једноставног дијалога и у таквој прилици омахне. Књишког је порекла напр. градиација: „Мртав тата... мишљах 'одајући по авлији... мртав тата... мишљах ушавши у собу и погледавши га... мртав тата... мишљах легавши уза њ“ („Мали Стојан“). А приписана је неписменом, убогом сељачету, малом Стојану. Није ли овде у питању Јанкова асоцијација на познату Змајеву песму „Пођем, клецам, идем, застајавам“?

Када треба да опише неки деликатнији психолошки тренутак, Веселиновић обично сматра да ће то најбоље постићи ако се дефинитивно саживи са личношћу своје приповетке и њену збуњеност таквим тренутком искаже у првом лицу, при чему би вероватно требало сматрати да је ту посреди несналажљивост само јунака приповетке. Тешко је, међутим, у том народском стилу казивања не видети уствари збуњеност и самог Веселиновића који, онда, попут својих сељака, износи и личну исповест: „... не умем да ти кажем“. Такав је детаљ у приповеци „Девојче“ кад Љубица гледа љубавну игру голубова:

„И опет их гледа, али се више не смеје. Дође и њој некако... не умем да ти кажем... некако... постаде нелагодна... Гледа у њих, а њој се дижу прса па запрежу јелек; а у грлу је нешто гуши... И не зна куд ће с рукама; а образи горе као ватра; а срце бије, бије — лепо се чује како бије“.

Јанко је овде очевидно хтео да каже како има таквих душевних стања која се не могу исказати речима и која човек не може ни сам себи да објасни. Таквих стања доиста има. Само, читалац сматра да ће добар књижевник то рећи пре у виду какве уопштене констатације, него овако у првом лицу, јер се овај други начин, можда и против ауторове воље, сугерира као лична пишчева исповест о сопственој неспособности да такво стање прикаже. Слично је и у приповеци „Сеја“ кад описује Бојанин сан.

Али, констатацију о отсуству удубљене психолошке анализе у Јанка не треба схватити аподиктички. Његов приказ како су младог

сеоског момка Милоја, нехотичног убицу Марка Мојсиловића, „беси распињали“, дат у трећој глави приповетке „Самртна чаша“, могао би се сврстати у релативно боља остварења нашег реализма. Карактеристично је ипак да у том опису пад претставља управо Јанков коментар Милојевих душевних потреса. То су она места која Скерлић квалификује као журналистику нижега реда. Сем тога, описи као што је овај нису тако чести у Веселиновићеву делу.

У стварању језика личности Јанко се служи и формалним језичким средствима. Кадија Турчин у „Самртној чаши“ употребљава ијекавске облике *ћечко*, *лијејо*, *нијесам*, *сѣио*; затим облик *јошље* и сл. А да би свој језик колико-толико издвојио од народског језика својих „рајских душа“, Јанко ће у говору личности показати неке карактеристичне особине мачванске фонетике (контракција завршних вокалских група у радном придеву, разне редукције вокала, губљење сугласника *x*, облик *дијеше* и сл.). Неке од ових особина мачванске фонетике могу се срести и у пишчеву језику. Разлика је у томе што су оне у језику личности доследно спроведене, док се у пишчеву језику јављају понекад. Иначе, колико је Јанко тежио да што верније прикаже народски језик својих личности, може као пример послужити и чињеница што из његових приповедака дознајемо да се за онога који лепо пева у Мачви каже како има лепу гушу („На прелу“), која „нема него грдјиће“ („Девојче“); податак вреднији за етнографију и дијалектологију, него за литературу.

Разуме се да и поред тога што је на овај начин до извесне мере језик самога писца издвојен од народског језика његових личности, остаје као тачна констатација да и сам Јанков језик претставља у пуном смислу народни језик мачванскога краја. То је велика драгоценост Веселиновићева дела. Мачвански говор припада оној групи говора који чине најужу основицу нашега књижевног језика. То је говор са вуковском фонетиком, морфологијом, синтаксом. Четвороакцентска система даје изванредну мелодиозност овоме говору. Лако је разумљиво зашто је Јанко, рођени Мачванин, развио читав мали култ према говору своје Мачве. Што је у почетку осећао извесне тешкоће при покушају да своју писану реч изједначи са усменим приповедањем баба-Бојане, то би бесумње требало схватити као тешкоћу коју код сваког скрупозног писца изазива чињеница да своју реч ставља на хартију.

А када се увежбао, Јанко је дао ванредне примере мачванског говора. Доиста се може за читаве пасаже у његову делу рећи да само чињеница што нису акценатовани не допушта да се такви одељци сматрају ванредно прецизним дијалектолошким текстовима.

Било би, међутим, погрешно у Јанкову делу тражити само дијалекатску егзотику. Он је несумњиво дао велики прилог учвршћивању и даљој афирмацији нашег савременог књижевног језика заснованог на Вукову језику.

А колико је Јанко у себи носио мачвански говор, показаћемо само неколиким примерима. Мање значајни детаљи јасније ће потврдити ову констатацију него што би могао густ низ систематизованих чињеница.

Уколико их уопште има, стилске фигуре у Јанкову делу узете су директно из народног разговорног језика. Такав је напр. случај са компарацијама: *црква љуна као јаје, здрав као дрен, љрав као свећа* и сл. („Самртна чаша“). Слично је и са конструкцијама које такође имају природу компарације: „... кад говори чисто ти баца речи у брк“ и сл. („Самртна чаша“). Кад Јанко за новорођено мушко дете каже да је „лепо и пуно као лане“ („Сеја“), онда та народска компарација заплусне читаоца својом свежином.

Карактеристичан је за мачвански говор овакав тип условних реченица: „... па, баш, да су ти прса као највећи кошар — опет се не би могао надисати!“ („Самртна чаша“). Сем тога, у оваквој реченици осећа се извесна тежња за присношћу са читаоцем. Тај тип реченица очевидно је манир Веселиновићев. То показује чињеница што се он понавља већ после двадесетак редова: „... ја — баш и да сам вољан — не бих вам могао казати за сваког за што се молио“ („Самртна чаша“).

Народски карактер пишчева језика показаће и овај цитат: „Шта је шева? — ништа, проста птица. Али кад је погледаш у пролеће: ни она шева ни дај Боже! Бога ми јест! О игра се, о скакуће с гране на грану, о залети се у оно плаво небо: видиш само како јој беласне трбушчић“ („Самртна чаша“). Пре свега, тип негације „ни она шева — ни дај Боже“ врло је карактеристичан за мачвански говор. Исто је и с употребом речце *о* у значењу *час* или сл.

Сугестиван пример народског начина изражавања претставља и ова реченица: „... а, вала, кад би попа и други поштени домаћини поискали и каву — чича Митар би им и каву испекао, па вољ' им „горку“ — турску, или да оследи“ („Самртна чаша“). Облик *вољ'*, у којем је дошло до елизиде вокала *а*, у живој је употреби у мачванском говору.

До извесне мере дијалекатски карактер Јанкову језику даје чињеница што он у своме тексту употребљава облике *совра*, *вилцан* (са в м. ф).

У стилу је народског причања Јанкова жеља да, као што смо већ истакли, са читаоцем успостави интиман, простосрдчан однос. Он се често директно обраћа читаоцу и то потпуно на начин својих сељака. Такав је напр. почетак приповетке „Девојче“:

„Право веле: не вади душу мука, него суђен сат... Промучила се Петра Иванова, од како је Иван умро, као Ијуда. Помисли болан! И човек и жена, и ратар, и копач, и преља, и ткаља, и домаћин и домаћица: — све!... И опет жена, дао јој Бог, те је некако разговорна“.

Несумњиво велико богатство нашега књижевног језика претставља Јанкова лексика. Можда би се могло рећи да је *џо* највећа вредност његова дела. Када се буде приступило изради речника појединих наших писаца, неопходно је да Јанко Веселиновић буде међу првима. Обрадити по свим захтевима модерне лексикографије речник целокупног дела Веселиновићевог — посао је који би дао велике практичне користи даљем развоју српскохрватскога књижевног језика.

Берислав М. НИКОЛИЋ